

ANDRÉ J. BOURDE: *Agronomie et agronomes en France au XVIIIe siècle. I-III. École pratique des hautes études, VIe section. Centre de recherches historiques. Les hommes et la terre, XIII. Paris, S.E.V.P.E.N., 1967. 1740 s. III. 180 F.*

I 1953 udgav den franske historiker André J. Bourde, der på det tidspunkt var lektor i fransk historie og samfundsbeskrivelse i Manchester, et værk om samspillet mellem engelske og franske landbrugsreformatorer i det 18. århundrede: *The Influence of England on the French Agronomes 1750-1789*. Det store forbillede var G. Weulersse's tobinds-værk fra 1910 om den fysiokratiske bevægelse i Frankrig og Marc Blochs forelæsninger i Oslo 1929 over hovedlinjerne i det franske landbosamfunds udvikling (publiceret 1931 under titlen *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*). Bourde's hovedsynspunkt gik ud på, at de engelske foregangsmænd fra første halvdel af det 18. århundrede, især Jethro Tull (i bogen *Horse-hoeing Husbandry or an Essay on the principles of tillage and vegetation*, 1733) havde udøvet en afgørende indflydelse på de franske landbrugsteoretikere, først og fremmest Duhamel du Monceau i pionerværket *Traité de la Culture des Terres suivant les principes de M. Tull, Anglais*, der kom i 6 bind i årene 1750-56. I fortsættelse af dette arbejde har A. J. Bourde nu udgivet nærværende mammutværk, hvormed han tog doktorgraden ved Sorbonne i 1957. Senere har han modtaget Léon de Lavergne-prisen, udsat af Académie Nationale d'Agriculture til minde om 1860' og 1870'ernes store franske landbohistoriker. Der ligger tre års studier i franske arkiver og biblioteker til grund for værket, og kilde- og litteraturfortegnelsen fylder godt 70 sider . . . De utrykte kilder omfatter bl. a. arkivalier i marinens arkiv, det naturhistoriske museum og de franske nationalarkiver, medens de trykte kilder hovedsagelig udgøres af tidsskriftsartikler og samtidige specialværker, pjecer og pamfletter, godt tusind nr. Forf. har her nydt godt af Musset-Pathay's *Bibliographie agronomique* fra 1810, eftersom de franske bogkataloger akkurat som de danske ikke netop er udformet efter forskningens behov. Denne grundstamme af værker er suppleret med moderne fremstillinger inden for emnet, men det drejer sig næsten udelukkende om franske værker, kun isprængt engelske standardværker (Lord Ernle, G. E. Fussell, C. S. Orwin m. fl.). Bogens eller rettere *bøgernes* opbygning, der er trods alt tale om tre svære bind på ialt 1740 sider med et utal af noter, afspejler udmærket forf.s målsætning og metode. Ud fra en gennemgang af samtidens landbrugslitteratur vil han indkredse den særlige agronomiske retning, der i modsætning til samfundsøkonomerne, de senere fysiokrater, klart har som formål at drøfte og udbrede kendskabet til de tekniske og rent videnskabelige problemer i forbindelse med en modernisering af landbrugserhvervet. Efter en generel indledning, der på kronologisk basis ridser forudsætningerne op for det 18. århundredes store gennembrud, følger i tre dele den egentlige gennemgang, atter opdelt på 18 hovedkapitler med tilhørende underkapitler. Værket afsluttes med en konklusion, den førnævnte bibliografi, en forkortelsesliste, en liste over illustrationer og en indholdsfortegnelse, men desværre ikke noget register. Denne mangel besværliggør bogens anvendelse, på den anden side ville et register jo have krævet et 4. bind.

I forordet opholder Bourde sig lidt ved det 18. århundredes særlige begreb »agronomi«, der ikke alene omhandler landbrugsvidenskab i snævrere forstand.

men også en række andre videnskaber, såsom fysik, kemi, botanik, veterinærvidenskab og økonomi o. s. v. I tidens løb blev agronomi dog synonymt med det nye landbrug, altså mere praktisk betonet med hovedvægten på den enkelte foretagers personlige dygtighed og indsats, mere liberal i sin grundindstilling i modsætning til samfundsøkonomernes interesse og sans for de sociale konsekvenser af en modernisering. Omkring 1750 var videnskaben efter næsten 200 års udvikling nået til det punkt, hvor synspunkterne kunne prøves på den konkrete virkelighed, og her kom så den engelske udvikling svært tilpas. Den ældre skole af franske landbo- og agrarhistorikere, f. eks. D. Zolla, E. Levasseur og Marc Bloch havde et overvejende pessimistisk syn på udviklingen inden for det franske landbrug under l'ancien régime, medens lokal- og regionalhistorikere samstemmende har fremdraget sikre vidnesbyrd om en til tider betydelig modernisering i sammenhæng med agronomernes kampagne for et bedre landbrug. Spørgsmålet hænger nøje sammen med det næsten uløselige problem om innovationsprocessens forløb, sammenhængen mellem en teoretisk præget propaganda og den faktiske erhvervsudvikling. For at yde den samtidige litteratur fuld retfærdighed vil Bourde i sin behandling skelne mellem teoretikere, der analyserer udviklingen uden hensyn til tid og rum, og praktikere, der tager hensyn til de geografiske og sociologiske omstændigheder. Ser man bort fra indledningens forsøg på at fremdrage de fornødne forudsætninger, må 1. del opfattes som beretningen om systemets udvikling, isoleret set, 2. del angår landbrugets udvikling under det nye system og 3. del målsætningen for agronomiens praktiske anvendelse og dens berøring med den politiske situation. Bourde anvender konsekvent en refererende og ræsonnerende fremstillingsform, der dog i et vist omfang struktureres af en velafbalanceret disposition. Sideløbende hermed prøver han på at inddrage tidligere forskeres brug af materialet og i denne sammenhæng diskutere holdbarheden af deres synspunkter, men det er trods alt randbemærkninger i den bredt anlagte, refererende stil.

Den brede stil udspringer delvis af den omstændighed, at forf. i den egentlige arbejdssituation interesserer sig for enkeltpersoner og ikke for »skoler« eller »retninger«, selv om disse begreber ikke desto mindre optræder flittigt rundt om i bogen. Ud fra denne implicite målsætning er det 16. århundrede et godt udgangspunkt, da man her kan fremdrage det banebrydende værk *L'Agriculture et Maison rustique* (1564/1573) af Charles Estienne og Jean Liébault, et pionerværk inden for begrebet landbrugshåndbøger, skrevet af to medicinere. Oliver de Serres's *Théâtre d'agriculture* (1600) er i modsætning hertil en praktiserende landmands værk, der i stærk kontrast til Estiennes og Liébaults let teoretiske og vidtløftige diskussion af husdyrenes sygdomme, fodring o. s. v. lægger vægt på erfaring og videnskab i en reflekteret og ræsonneret fremstilling. Det 17. århundrede kan ikke opvise lignende fremstillinger, men de Serres's værk fik i stedet en vid udbredelse i mange oplag og blev bl. a. flittigt studeret i England. Bourde kunne her godt have oplyst, at Estiennes og Liébaults bog blev oversat til engelsk i 1600 under titlen *Maison Rustique or the Countrie Farme of Richard Surfleet*. Sent i århundredet fik *Théâtre d'agriculture* dog en afløser i et værk af Ludvig XIV's slotsgartner La Quintinie: *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers* (1692), hvor slotsgartneren også gør vidtstrakt brug af sine erfaringer fra besøg i England. Inden for planteavlens betegnelse den et brud med fortidens tro

på overnaturlige kræfter, i stedet lægges vægt på iagttagelse af de faktiske fænomener. I det hele taget fik forsøgshaver og -gårde, herunder medicinske urtegårde, stor betydning for havebrugs- og landbrugsvidenskaben, i nøje sammenhæng med Det kgl. videnskabernes akademi, oprettet 1666. Colberts landbrugspolitik, som vi først og fremmest kan uddrage af hans forordninger, lægger sig med sit krav om en øget kornproduktion tæt op ad denne linje; forædlede plantesorter var en afgørende forudsætning for større høstudbytte. Efter denne gennemgang af det 16. århundrede som litteraturens guldalder og det 17. århundrede som den empiriske videnskabs epoke bruger forf. Louis Liger's *Nouvelle maison rustique* (1700) som gennemgangsled mod du Monceaus system. Her er også tale om en havebrugskyndig, der ikke desto mindre drøfter markarbejdet, gødskningen, kornavlens og til en vis grad kvægbruget. Bourde tager dog ikke de 50 år i ét hop; i modsætning til tidligere forfattere, f. eks. F. Wolgers i *Agrarzustande und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790* (1905), gør han opmærksom på de mange nye signaler inden for planteforædling og naturvidenskaberne.

Det var dog først med Jethro Tull's ideer og deres omplantning til Frankrig gennem Duhamel du Monceau i *Traité de la culture*, at det franske landbrug fik et egentligt alternativ til det »gamle« system med dets forkærlighed for en mekanisk sondring mellem den dyrkede jord og jord i fællesskab. Du Monceau havde fra teoretisk og praktisk virksomhed i centralforvaltningen og på sine egne gårde og som medlem af videnskabsakademiet de bedste forudsætninger for at overføre engelske ideer til franske forhold. Ovenikøbet havde han opholdt sig i England ved flere lejligheder. Han accepterer dog ikke læremesterens tanker uden videre; de prøves en for en i hans egen tænksomme stil; men han godtager Tull's tanker om en god såningsforberedelse, tynd såning og effektiv renholdelse af de fremvoksende planter. I værkets anden del følger Bourde det nye system i dets omplantning til praktisk landbrug, bl. a. den stærke kampagne mod de udyrkede arealer og det herved uundgåelige sammenstød med de interesser, der knyttede sig til det/de gamle driftssystem(er). Fremgangsmåden er meget systematisk: markarbejde, opdyrkning, dyrkningsformer, husdyrhold, maskiner og redskaber og et kapitel om agronomernes holdning til landbosamfundets problemer. I kapitlet om ploven drøftes indgående regionale forskelle, såsom Champagne-ploven over for Bourdeaux-ploven etc., bilagt reproduktioner af konstruktionstegninger. Efter den meget langspundne og let diffuse gennemgang af de mange enkelttræk, hvor M. du Monceau og hans system ligesom forsvinder i små dele, forsøger Bourde i sidste afsnit at trække hovedlinjerne op for agronomernes konkrete målsætning med generalkontrollør for finanserne, senere statssekretær for landbrugsanliggender H. L. Bertin som midtpunkt i perioden 1759–1780. Vi får her en minutøs gennemgang af Bertins reformbestræbelser, bl. a. hans indsats for at få oprettet lokale landhusholdningsselskaber, samarbejdet med intendanterne og reformvenlige godsejere om at få ophævet den fri græsningsret på overdrev og i skove, indhegningsediktet af 1771, der som så mange af Bertins reformer mødte stærk modstand fra lokalforvaltningens side, hans arbejde for at få oprettet veterinærskoler m. v. Efter Bertins afgang 1780 som følge af ihærdig kritik fra lokalt hold som fra ministerkolleger skete en reorganisering af hele landbrugsadministrationen, men reformarbejdet gik trods

alt videre, fordi der nu i lokalforvaltningen var større forståelse for en forbedring af erhvervets vilkår. I konklusionen erklærer Bourde sig enig med de forf., der har fremdraget tiden 1750-70 som den egentlige tøbrudsperiode, men mener, at det næste tiår kun er en slags afmatning, ikke et egentligt tilbageslag, og tiden 1780-89 betyder på mange måder en genoplivning af den agrare bølge.

Der ligger et stort kompilatorisk arbejde bag Bourdes værk. Det vidner mange steder om stor belæsthed, bl. a. kender han de engelske historikers debat omkring Jethro Tull-epoken ret nøje, selv om de allerseneste bidrag ikke er kommet med. Emnet er ret omfattende, det skal indrømmes. Alligevel kunne man godt have ønsket sig en stramning af fremstillingen, en kronologisk eller emnemæssig begrænsning til gavn for helheden. De mange tekniske udtryk og Bourdes omstændelige stil gør de mange sider til svær læsning – og nærværende anmelder bekender gerne, at der ikke har været mulighed for at følge mønstret i alle dets nuancer på hver enkelt af de 1740 sider.

ERIK HELMER PEDERSEN

CHARLES EDWARD O'NEILL: Church and State in French Colonial Louisiana, Policy and Politics to 1732. New Haven and London, Yale University Press, 1966. xii+315 s. 90 sh.

Bogen skildrer samspillet mellem de civile og de kirkelige myndigheder (Liljen og Korset) i Louisiana under Ludvig XIV og Ludvig XV frem til 1732, da kolonien efter omskiftende administrativ status blev lagt ind under den franske krone direkte, ud fra den formening, at der dermed skulle kunne skabes en sanering af administration og økonomi, så det voksende pres fra de engelske kolonister ville kunne modstås. Kolonien, som i 1720 havde ca. 2.500 europæiske indbyggere, strakte sig langs den Mexicanske Bugt fra Florida til Mexico, og ind i landet strakte den sig op gennem Mississippidalen nord på til de Store Søer, hvormed der etableredes kontakt til Ny Frankrig i Quebec Kolonien.

Der redegøres for koloniens finansielle vanskeligheder, ikke mindst under John Laws »system« 1717-1720. Dernæst redegøres der for de vekslende måder, hvorpå man søgte at stimulere udvandring til kolonien. På disse områder erklærer forfatteren sig i gæld til Marcel Girauds banebrydende studier. Bogens hovedærinde er imidlertid at skildre den aldrig afklarede magtbalance mellem kirke og »stat«, som især knyttede sig til rivaliseren mellem forskellige ordener (jesuiter og franciskanere). I den forbindelse vises, hvorledes Kirken og Staten udnyttede hinanden: den franske nationalisme kunne bruge den gallianske kirkes missiologi, hvorefter indianerne skulle kristnes, civiliseres, og vindes som forbundsfæller for Frankrig, ikke blot i forhold til de protestantiske, engelske kolonister, men også i forholdet til de spanske kolonister i Florida og Mexico. En passant skildres »raceblanding« med eller uden kirkens velsignelse, ligesom også en uofficiel tilbøjelighed til at se igennem fingre med svigtende katolsk ortodoksi, mere end hjemme i Frankrig.

Det bliver klart, at når franskmændene i det lange løb havde så svært ved at stå sig imod de engelske kolonister, var det i høj grad fordi englænderne